

ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ТУРБА МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: 940.54.000.32 (477)

**ДОСВІД ТА ОСОБЛИВОСТІ ПАРТИЗАНСЬКИХ ДІЙ
У КРИМУ 1941-1944 Р.Р.
/СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ/.**

Спеціальність 23.00.02 Політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

ОДЕСА – 1998

Дисертацією є рукопис.

Дисертація виконана на кафедрі всесвітньої історії Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського, Міністерство освіти України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
Шамко В'ячеслав Іванович,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського,
завідувач кафедри всесвітньої історії

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Шелест Дмитро Сергійович,
Одеська державна юридична академія,
професор кафедри соціальних теорій;

кандидат історичних наук, доцент
Савченко Віктор Анатолійович,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К.Д.Ушинського,
доцент кафедри історії України.

Провідна організація: Одеський інститут сухопутних військ, кафедра суспільних наук.

Захист відбудеться: 24 грудня 1998 р., о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 41.051.09 в Одеській державній юридичній академії за адресою: 270009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Одеської державної юридичної академії за адресою: 270009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 23 листопада 1998 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

А.І.Сушко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах перехідного періоду української держави від тоталітаризму до демократичної моделі суспільства, коли не в повній мірі реалізовані принципи народовладдя, свободи і рівності, ще залишаються рудименти старої системи, актуальним у політології є глибоке вивчення широкого спектру політичних режимів, у тому числі тоталітарних, тим більше, що психологічне незадоволення соціально-економічним становищем підвищує привабливість тоталітаризму, як ладу, який ніби дав соціальний захист, а також вихід агресивним руйнівним інстинктами. Питання історичного та політичного вибору для країни, що успадкувала проблеми XX століття, вимагає не повторювати помилок минулого.

Особливої уваги науковців потребує військове зіткнення різних типів тоталітарних режимів – комунізму, націонал-соціалізму, фашизму в роки другої світової війни. Актуальним при цьому є дослідження руху проти фашистських окупантів в Україні. Ґрунтовне вивчення проблеми народного опору в Україні тоталітарному фашистському режиму дозволяє простежити складний процес громадського подвигу, перегляду усталених цінностей, переходу від ідеалізованих догм до політичної реальності.

Аналіз тематики, обраної автором, допомагає використати нові документальні дані, які раніше були закриті для дослідників і дати об'єктивну та більш повну політичну оцінку досвіду й особливостям руху опору фашистським окупантам у роки війни. Актуальність дослідження зумовлюється як внутрішніми, так і зовнішньо-політичними факторами. Адже врахування джерел та витоків міжнародної кризи в роки війни дає на сучасному періоді можливість визначити стратегію і тактику реформ в умовах сучасного державотворення, військового будівництва, зовнішньої політики та зміцнення національної безпеки України.

Предметом даного дослідження є рух опору українського народу проти окупаційного тоталітарного фашистського режиму. Значна увага приділяється концептуальним проблемам військової боротьби, участі у ній людей різних соціальних і етнонаціональних груп, ролі нелегальних органів державної влади та громадських організацій на окупованій території.

Об'єктом дослідження є соціально-політичний аспект партизанських дій українського народу на матеріалах Криму. Адже цей регіон має свої особливості:

- при перевазі українського населення тут були численними національні меншини (росіяни, татари, євреї, вірмені та інші);
- геополітичне прикордонне розташування регіону, у тому числі з ворожими профашистськими країнами (Турцією, Румунією);
- допущена історична несправедливість з боку сталінського режиму стосовно ряду

етносів: депортація, ліквідація національних районів, обмеження в політичних правах тощо;

- складні географічні умови, щільність проживання населення на півострові.

Враховуючи вищесказане, необхідно ретельно вивчати досвід та уроки минулого, його використання в сучасній етнонаціональній та міжнародній політиці, державобудуванні.

Хронологічні межі дослідження охоплюють складний період народного опору фашистському режиму (1941-1944 р.р.), тобто з часу окупації півострова Крим до його визволення.

Методологічну основу праці становлять системні принципи, які надають пріоритет документованим фактам, їх соціально-політичному аналізу, відкидаючи політичну заангажованість. Автор надає перевагу основним науковим методам, у тому числі соціологічному, структурно-функціональному, загальнологічному та іншим, які дозволяють вичленити ключові елементи системи, глибше збагнути суть даних явищ, взаємозв'язок політики і суспільства.

Ступінь наукової розробки теми. Вивчення загальних проблем руху Опору народу фашистській окупації розпочалася зразу ж після війни. Були створенні багатотомні праці з історії другої світової війни, партизанського та підпільного руху в Україні, у тому числі і в Криму. Ці праці носили переважно історичний характер, супроводжувались яскравими прикладами героїзму радянських партизан і підпільників. Характерним їх недоліком був гіпертрофований підхід до оцінки ролі комуністичної партії та її керівників у роки війни, одностороння оцінка ролі окремих етнічних груп і регіонів у бойових діях. При політичній оцінці партизанських війн, автори, як правило, спиралися на комуністичну історіографію, її класиків К.Маркса, Ф.Енгельса, В.Леніна, а також Сталіна, Мао Цзедуна, пізніше Кім Ір Сена, Ернеста Че Гевара та інших. При цьому не завжди враховувалися нові умови й особливості партизанського руху у різних країнах і різних народів. Відчувалося зловживання класовим підходом при політичній оцінці подій.

Не послаблювалася увага дослідників до руху Опору фашистським окупантам у 60-80-ті роки. Позитивне значення мало засудження культу особи, відновлення оцінки окремих політичних діячів та полководців, цілих народів. Але соціально-політичні аспекти партизанського руху висвітлювалися фрагментарно, зокрема, слабо вивчалися питання протистояння двох тоталітарних режимів, вплив цього фактору на хід військових дій і психологію людей.

Створення незалежної української держави, демократичні перетворення у 90-х роках відкрили широкі можливості для політологічного аналізу партизанського руху. Відбувалася трансформація поглядів ряду провідних учених: М.В.Ковалю, В.І.Клюкова, Д.Ф.Григоровича та інших щодо всебічних оцінок політичних аспектів партизанського руху. Партизанській війні у Криму присвячені ґрунтовні праці К.М.Шамко, Г.Н.Бабичева, І.С.Чирви, М.М.Максименка та інших.

Стосовно теми дослідження значний інтерес мають дані про діяльність групи "Південь"

ОУН в Криму, наведені В.Косиком.

У дисертації використовувалася не тільки вітчизняна, але й зарубіжна література про партизанський рух в Україні у роки другої світової війни. Це праці англо-американських істориків: Дж. Армстронга, А.Даліна, М.Купера, К.Мексі і Д.Маунтфільда, В.Лакера, Р.Еспрі, Г.Стефенсона, Дж. Кігана та інших. Німецька історіографія представлена як мемуарними працями Г.Гудеріана, Л.Рендуліча, Е.Манштейна, К.Тіпельскірха та інших, так і історичними дослідженнями: Д.Карова, Г.Ренча й інших. Особливо треба відзначити аналіз кримських проблем у книзі Ч.О.Діксона та О.Гейльбрунна "Коммунистические партизанские действия". Словацький учений Само Фільтян та інші дослідники посткомуністичних країн значну увагу приділяли кримським партизанам. Звичайно, у політичних оцінках зарубіжна література не є однозначною, оскільки даються ознаки політичний суб'єктивізм, симпатії та антипатії.

Мету даної роботи автор вбачає в тому, щоб показати цілісний процес партизанського руху проти німецько-фашистських окупантів у Криму в 1941-1944 роках, поєднуючи теоретико-політологічний, історичний аналіз проблем, які мають забезпечувати об'єктивність і всебічність висвітлення подій.

Враховуючи вказане, у дисертації формулюються такі завдання:

дослідити зміст і генезу концепції тоталітаризму в умовах військового протистояння двох його різновидів: комунізму та націонал-соціалізму;

проаналізувати процес зародження і зміцнення партизанського руху в Україні;

виділити основні етапи розвитку і характер партизанського руху в Криму;

простежити зміст та політичні заходи гітлерівської державної влади й окупаційних сил на території Криму;

вивчити істотні риси і тенденції національної й соціальної політики властей до і під час окупації Криму;

узагальнити досвід форм і методів партизанських дій.

Виконати поставлені завдання допомагає різноманітна джерельна база дослідження. Перш за все це опубліковані документи міжнародного характеру. До них належать матеріали Нюрнберзького процесу, які викривають антигуманну суть нацизму, характеризують його злочини на окупованих територіях, в тому числі у Криму (див. Нюрнбергский процесс. – М.: Юридическая литература. – Т.1, 2, 3. – 1965, 1966). Частина документів опублікована ще в роки війни і увійшла в тритомник "Внешняя политика СССР в период Великой Отечественной войны". Радянські вчені також підготували на Карловарську конференцію, яка проходила 2-4 вересня 1963 р. і була присвячена темі "Нацистський окупаційний режим в Європі: його форми, методи та розвиток" в рамках третьої Міжнародної конференції з історії руху Опору (дивись збірник документів

"Преступные цели – преступные средства. Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. 1941-1944 г.г." – М., 1969. Друге розширене видання вийшло в 1968 р.). Доповіді і повідомлення радянських учених на цій конференції ввійшли в збірник "Немецко-фашистский оккупационный режим. 1941-1944". – М., 1964.

Із джерелознавчої точки зору, треба відзначити збірник матеріалів під редакцією П.А.Чурсина "Немецкие варвары в Крыму", в якому поданий цінний матеріал про злочини гітлерівських загарбників на півострові.

Основну базу дослідження складають архівні документи, котрі ще недавно знаходилися за грифами "Таємно" та "Цілком таємно" і не були доступні громадськості. Автор опрацював документи Центрального державного архіву Республіки Крим, Фонду Кримського штабу партизанського руху № 151, в якому зосереджені накази, директиви Центрального штабу партизанського руху, військового командування фронтів та армій, Кримського обкому партії і листування з ними Кримського штабу партизанського руху. Цінними є звіти, доповіді, доповідні записки, оперативні та розвідзведення. Використано фонд № 35 Севастопольського міському Компартії України, м. Севастополя Кримської області (1930- 1976 рр.). Фонд Р-1289 (Кримської (республіканської) надзвичайної комісії щодо встановлення злочинів німецько-фашистських загарбників та їх поплічників і спричиненого ними збитку громадянам, колгоспам, громадським організаціям, державним підприємствам.

Уже більше ніж півстоліття минуло після другої світової війни, але повної соціально-історичної оцінки партизанського руху немає і до цього часу. Якщо в перші десятиліття після війни могутнім гальмом у його дослідженнях був культ особи Сталіна, то в наступні роки аналізу багатьох подій заважали рецидиви культу, заборона використання джерел та документів. Ось, наприклад, витяг із стенограми засідання головної редакційної комісії десяти томної праці "Великая Отечественная война советского народа" від 7 березня 1991 р. Колишній начальник Генерального штабу генерал армії М.Мойсєєв щодо дослідників сказав так: "К документам мы их не пускали и не пустим, архивы не дадим, так как их используют не по назначению – для написания личных трудов в рабочее время". Цікава думка з приводу цього колишнього секретаря ЦК КПРС В.Фаліна: "Работа должна вестись, а в закрытые архивы переменный состав авторов не будет допускаться. Вольницы тут нет и не может быть. Документы должны использоваться по назначению".¹ Цілком зрозумілий ідеологічний, а не науковий підхід написання історії війни.

Неймовірно, але факт, що про переможеного противника ми знаємо більше, ніж про переможця. У фундаментальному двотомнику "Банкротство стратегии германского фашизма"(М.,1973), написаному В.Дашичевим, викладені багаточисленні джерела зі стратегічних

¹ Независимая газета. – 1991. – 18 июня.

планів гітлерівців, наводяться цифри втрат вермахта у війні, підраховані з точністю майже до останнього солдата. Аналогічних зведених документів з боку переможців поки що немає. Тільки в 1988 р. у 8-му та 9-му номерах "Военно-исторического журнала" були повністю опубліковані накази № 270 від 16 серпня 1941 р. (в якому всі наші полонені, а їх було більше 4 млн., були проголошені зрадниками Батьківщини, до того ж сім'ї полонених командирів висилались, а сім'ї полонених червоноармійців залишались без допомоги) та наказ № 227 від 28 липня 1942 р. (Ні кроку назад!).

Важливими джерелами для вивчення проблеми стали мемуари І.А.Козлова, І.Вергасова, Е.Степанова, М.Лугового, Г.Северського, С. Становського, М.Македонського, І.Генова та інших. Багато з них вийшли окремими виданнями, а частина опублікована в такому цінному джерелі як газети та журнали. Щоправда, вони потребують порівняння з іншими джерелами для того, щоб висновки й оцінки були зваженими і вивіреними.

Схему організаційної побудови груп ОУН, яка містить в собі матеріали про Крим, приводить "Літопис УПА" (Т. 24, Торонто, 1995, с. 529). Про це також пише в своїх спогадах М. Чарторийський - учасник 3-ої похідної групи "Південь" (Від Сяну по Крим" Спомини учасника 3-ї похідної групи "Південь". Нью Йорк, 1951) .

Наукова новизна поданої на захист дисертації полягає в тому, що в ній уперше у вітчизняній політології розкривається соціально-політичний аспект руху Опору в Україні проти тоталітарного фашистського режиму.

Робота базується на нових концептуальних підходах до взаємодії двох тоталітарних режимів в екстремальних умовах їх протистояння, ролі народних мас у боротьбі з окупантами, визначення характеру і суті партизанського руху. У науковий обіг введені оригінальні фактичні дані, в тому числі розсекречені архівні матеріали.

Головні положення, що виносяться на захист.

Політичне життя України у складних умовах Другої Світової війни стало полем народного руху України проти фашистського режиму. Зіткнення двох типів тоталітарних режимів потребує чіткого розуміння концепції руху Опору, осмислення його ролі як важливого фактору перемоги над ворогом. Значно розширений і поглиблений політико-термінологічний арсенал дослідження.

Партизанський рух перетворився у важливий стратегічний фактор війни, що відіграв велику роль у забезпеченні перемоги над ворогом. Він мав розмаїття форм, ввібрав у себе краще з досвіду минулих війн, збагатив їх та примножив у нових умовах. Партизанські дії, підпілля, боротьба населення на зрив заходів окупантів – це єдиний процес загальнонародного виступу проти ворога. Форми народної боротьби в тилу німецько-фашистських військ часто змінювались залежно від обставин. Партизанські загони в своїй діяльності широко використовували підпільні

методи боротьби, у свою чергу підпільні організації удавалися до прямих військових дій.

Партизанському руху в Криму притаманні різноманітні закономірності народної боротьби в тилу ворога. Проте є й особливості, які ускладнили й створили особливі труднощі. Це велика концентрація ворожих військ на півострові, відсутність великих природних укріплень. Більше ніж півтора року партизани та підпільники вели боротьбу далеко від фронту, у глибокому тилу ворога. Але, незважаючи на надзвичайно складні умови, кримські партизани і підпільники завдали великих збитків німецько-фашистським загарбникам.

У роки війни виникли інновації у сфері регуляції соціальних відносин, але пріоритет стереотипів лишився за традиціями, зразками та нормами, що акумулюють досвід громадської війни, канонізований стиль мислення. Військова обстановка породила особливий тип автономії особистості, яка змінює свої корпоративні зв'язки, гнучко будує свої стосунки з людьми, заглиблюючись у різні соціальні спільноти та культурні традиції.

Проблема характеру партизанського руху – одна з найважливіших в політології та історії. Від ступеня її розробки залежить теоретичний рівень досліджень в області дипломатії військової та громадської історії. Багато аспектів вивчення соціально-економічного розвитку суспільства також тісно пов'язані з цією проблемою. Очевидний зв'язок останнього з національним питанням. Важливе значення при аналізі характеру партизанського руху має питання про критерії його оцінки. Ця проблема є актуальною і тепер.

Тоталітаризм спотворив моральні витоки історії партизанського руху, роз'єднав єдність моралі і політики. Вирішальну роль у фальсифікації народної боротьби в тилу ворога, в умовах сталінської диктатури та брежневського правління, відіграла система керівництва, авторитарного правління, пануючого в країні. Сталінські ідеї про "Історичну закономірність" кращої підготовки до війни агресивних країн, а також викладена ним концепція так званого контрнаступу була спробою виправдання військових поразок і втрат великих територій в 1941-1942 рр. Очевидний, незважаючи на наукоподібні посилання від порф'ян до Кутузова, антинауковий та офіційно-охоронний характер подібних поглядів.

Вирішальними факторами перемоги партизанського руху був патріотизм народу, його високі духовні якості, почуття національної толерантності, прагнення захистити свій край від фашистських поневолювачів.

Апробація дослідження. Реферована наукова робота розглядалась на кафедрах соціально-політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім.К.Д.Ушинського. Основні результати дослідження опубліковані у монографії, статті, тезах, доповідались на ряді міжнародних та регіональних конференціях.

Практичне значення роботи полягає в тому, що основні її положення можуть бути

використані у подальшій науковій розробці соціально-політичних проблем народного руху Опору в роки другої світової війни. Вони також можуть скласти розділи підручників, навчальних посібників, спецкурсів.

Структура дисертаційної роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури з обраної теми.

З М І С Т Р О Б О Т И

У вступі обгрунтована актуальність теми, проведений історіографічний аналіз, поданий огляд використаних джерел, визначені мета й завдання дослідження, сформульовані наукова новизна, основні положення дисертації, що виносяться на захист, охарактеризована практична значущість роботи.

У першому розділі - "Соціально-політичні передумови та особливості розгортання партизанського руху" - показано, що політологічне сприйняття партизанської війни є важливим питанням сучасності. Дане питання на наших очах стає глобальним, яке у багатьох ситуаціях поновлює предметне середовище життєдіяльності людини. Це історія націй, народів, племен, регіонів, автономних сфер, культури, науки, філософії, релігії тощо. Партизанські дії, що відбуваються в житті окремих країн і народів, резонують на всю земну кулю, цей вимір стає інтегральним при зростаючій різноманітності. Соціально-політичний аспект, який досліджується в роботі, ставить питання про тип даного суспільства, що породило феномен партизанського руху.

Автор констатує, що катастрофа початкового періоду війни обумовлена, насамперед, помилками й прорахунками керівництва країни у внутрішній та зовнішній політиці, репресіями Сталіна проти свого народу. Неефективність керівництва, командно-адміністративної системи, партизанським рухом була настільки очевидною, що вона не могла навіть розпорядитися оптимально наявними силами і засобами. У період репресій була знищена система можливого партизанського руху, яка так і не була відновлена.

Світоглядні домінанти партизанської війни склалися на основі національного характеру і невизнання агресора. Вони виражали кардинальні думки світосприймання: розуміння людини, світу, цілей і призначення людської життєдіяльності. Культура суспільства, яка підготувала героїчну партизанську верству, виявляє ідеї та ціннісні орієнтації, альтернативні домінуючим в ту епоху, так званого сталінізму.

Політологічний аналіз показує, що гітлерівське командування намагалося вжити політичних заходів впливу на місцеве населення з розвитком воєнних дій воно шукало й використовувало суперечності в соціальній структурі довоєнного суспільства. Фашистські ідеологи на перший план висували гасло порятунку від більшовизму. В принципі, іншого методологічного

розуміння взаємовідносин з підкореними народами у фашистській пропаганді початкового періоду війни не було. Безперечно, ця поведінка загарбників базувалося на історичних реаліях: основне населення країни - селяни - були проти аграрної політики радянського уряду і, насамперед, дуже незадоволені колективізацією, велика соціальна страта була піддана сталінським репресіям, ряд груп населення, переважно віруючі та служителі культу, не виявляли симпатію до комуністичного деспотизму, величезну роль відігравали національні суперечності. Більше того, пропаганда була антифашистською, але не антинімецькою, що дозволяло деяким шарам населення сподіватися на можливе життя й співробітництво з режимом окупованих територій.

Національне питання, яке гітлерівці спробували використати в своїх інтересах, не могло надати їм підтримки в тих формах і методах окупаційної політики. Включаючи, як основні, категорії протиставлення одних національностей іншим, антисемітизму, а також підтримку, в першу чергу, "фольксдойче" та деяких мусульманських етнічних груп (стосовно даного дослідження - кримських татар, серед яких постійно відчувалося приховане неприймання радянського режиму), гітлерівці відводили їм суто допоміжне значення, але головним було їх расистське презирство до цих народів. Плани гітлерівців передбачали економічне пограбування Криму, перевезення населення на примусову працю, репресивні методи стосовно партизан і підпільників руху Опору.

Автор відмічає, що внаслідок проведених заходів на 10 листопада 1941 р. в Криму діяло 28 партизанських загонів (25 із цивільних осіб і 3 - червоноармійських), особовий склад яких нараховував 3734 чоловіки.¹ Місцем дислокацій партизанських загонів був вибраний гірно-лісовий масив та каменоломні Керченського півострова.

Керівництво партизанськими загонами було централізованим. На чолі партизанських загонів, що дислокувалися в лісі, був поставлений Кримський штаб партизанського руху. Командуючим партизанським рухом був призначений підполковник О.В.Мокроусов.

У другому розділі - "Військово-політичний опір окупаційному фашистському режиму" вивчається встановлення окупаційного режиму в Криму, боротьба проти нього партизан і підпільників.. Наказом Гітлера від 25 липня 1941 р. створюється військово-політична система управління, вся повнота влади на окупованій території передавалася командуючим вермахту. Для підтримання "нового порядку" були створені німецька громадська, а також місцева, допоміжна адміністрація. Фактично вся влада зосереджувалася в руках рейхскомісара, генеральних комісарів, гебітскомісарів, місцевих комісарів та різних "шефів" і комендантів, на посадах яких були тільки німці. Допоміжна громадська адміністрація (із числа місцевого населення) здійснювала функції допомоги окупантам. Почалися масові розстріли мирного населення, застосування хімічних

¹ ЦДАРК, ф.151, оп 151, спр.1, л.68,69.

засобів, заборонених Женевською угодою, введення системи заложенництва, геноцид євреїв. Гітлерівці ставили завдання депортації в Німеччину населення, що зберегло працездатність, з метою використання його як робочої сили. Вивозили переважно молодь, жінок (часто насильно відривали від дітей та примушували робити аборти у разі вагітності).

У розділі підкреслюється, що в цій війні довелося зіткнутися з ворогом, у якого несправедлива, загарбницька війна підтримувалася німецьким народом чи абсолютною його більшістю. Така підтримка - не тільки породження національних ілюзій та почуттів, які часто переростали стихійно в шовінізм і расизм. Вона свідомо, цілеспрямовано готувалася керівною елітою й політичними колами Німеччини, що використовували з цією метою різні ідеологічні, пропагандистські, психологічні методи.

З методів політичного впливу в арсеналі окупантів на першому місці була друкована продукція. Майже в усіх великих містах і в багатьох районних центрах були створені друкарні, обладнання для яких переважно завозилося з Німеччини, видавалися листівки, звернення, накази, розпорядження, а також газети і журнали, організовувалися так звані "екскурсії" до Німеччини спеціально підібраних людей із числа гітлерівських прислужників, щоб ті після повернення додому виступали перед населенням і розповідали про "райське життя" в Німеччині.

"Новий порядок" як на всій окупованій території України, так і в Криму підтримувався мережею каральних органів: гестапо (державна таємна поліція гітлерівської Німеччини), СС (охоронні загони фашистської партії), СД (служба безпеки при рейхсфюрері СС) та ін. Суворо регламентувалося життя людей. Цивільному населенню заборонялося залишати місце проживання без спеціальних пропусків, виходити на вулицю після встановленої комендантської години, приймати громадян не місцевого населення і т.д. Расистська ідеологія гітлерівців привела до політики сегрегації. У містах Криму рябіли вивіски "Тільки для німців". На низці громадських будівель міста Сімферополя з'явилися написи "Власність німецької держави".

Важливе політичне значення мають критерії партизанського руху. Провідними з цих критеріїв є прогресивність і справедливість, які дозволяють скласти уяву про соціально-політичну роль партизанського руху на різних етапах його розвитку. Прогресивність партизанського руху прямо залежить від інтересів нації, які співпадають з вищими інтересами суспільства. Критерії справедливості - етичні, або, точніше, морально-політичні. Справедливою слід вважати всяку партизанську війну, яка має мету захисту від агресії, визволення з-під соціального і національного гніту у партизанській війні, особливо при умові її справедливому характеру, діють дві протилежні тенденції: прогресивна (сприяє перемозі жертв агресії) і регресивна (загибель і страждання народу, знищення матеріальних і духовних цінностей). При цьому засоби і способи партизанської війни повинні бути оправдані національною, соціальною і воєнно-політичною необхідністю. У розділі

показано, як на різних етапах народного опору окупаційному фашистському режиму здійснювались ідеологічні і психологічні парадигми, ідеологеми політичної роботи, виховні фактори, фронтове воєнно-політичне мислення в екстремальних умовах військової обстановки.

У третьому розділі - "Політичні аспекти досвіду партизанської війни в умовах звільнення півострова від окупантів" досліджується народний рух у Криму на останньому стані його розвитку. За останні три місяці 1943 р. у партизанські загони вступило 5600 чол., виникло сім нових партизанських бригад, а всього восени 1943 р. діяло 8 партизанських бригад. Для керівництва ними була створена Центральна Оперативна група (ЦОГ), надіслані особливі групи, які розгорнули діяльність по розкладу військ противника. У тисячах листівок німецькою, румунською, словацькою мовами вони викривали цілі війни, запроданство румунського і словацького урядів, вказували солдатам на справжніх винуватців їх бід і поневірянь, закликали повернути зброю проти фашизму. Підричники часто проводили бойові операції, знищуючи залізничні ешелони з військами й технікою противника. Партизани розгромили ряд великих гарнізонів ворога у селищі Зуя, у селах Перевальному, Сорокино, Цвіточному, Голубинці, Генеральському та ін. Трохи пізніше були розбиті гарнізони ворога в Бахчисараї та Старому Криму. Тільки у листопаді 1943 р. партизани зробили 48 нападів на колони й гарнізони ворога, знищили більше 1000 солдат і офіцерів, 4 ешелони, 20 грузовиків, 60 повозок і взяли багаті трофеї.¹

Однією з найважливіших проблем була координація діяльності військових рад Червоної Армії та партизанського руху в Криму. На півострові застосовувалися три основні види взаємодії партизанських сил з військами: стратегічна, оперативна й тактична. Співвідношення між цими видами взаємодій змінювалося залежно від періодів воєнних дій: Керчинська операція, оборона Севастополя, звільнення Криму та ін. В цілому питома вага оперативної та стратегічної взаємодії зростала.

Допомогу у звільненні східних і південних районів Криму надавали військам партизани. Погоджуючи свої дії з діяльними загонами переслідування, вони спустилися з гір, громили німецькі гарнізони, виводили з ладу комунікації ворога. Під їх ударами німецькі та румунські дивізії зазнали великих втрат. Морально-політичні фактори мали вирішальний вплив на активність народного опору фашистському режиму.

У висновках дисертації підведені підсумки і результати дослідження. Їх суть полягає в тому, що друга світова війна підтвердила можливості самознищення людства. З точки зору партизанської війни, це питання конфронтації в історичному розвитку, реалізації претензій панування над обставинами, парадигмами виживання в природних умовах, вирішення проблеми

1. Крым в Великой Отечественной войне. – Симферополь, 1973. – С. 167.

відчуження (збереження людської особистості як біосоціальної структури). Маніпуляції свідомістю викликають новий виток особистісної орієнтації, здатної раціонально осмислювати буття. На жаль, і на терористичному рівні. Людство стає заложником загрози існування гуманної тілесності.

Проблема партизанської війни прямо пов'язана з питанням виживання людства (арабо-ізраїльські конфлікти, ірландське питання, чеченський варіант, південноафриканські перипетії і т.д.). Напружений пошук шляхів, що виключають насильство, іде в різних галузях людської культури - у філософії, мистецтві, релігійному розумінні навколишньої дійсності, політології. Ненасилля ґрунтується на фундаментальних положеннях людського буття, на визначенні нових цінностей, нових смисложиттєвих орієнтирів, які покликані забезпечити стратегію виживання й прогресу людства, перегляд попереднього ставлення до природи, вироблення нових ідеалів людської діяльності, розуміння перспектив людини.

Досвід соціально-політичного аналізу партизанських дій у Криму в роки другої світової війни показує, що спроби вважати свої цінності й культуру абсолютними, неперспективні. Найважливішим аспектом є дух толерантності, консенсус соціалізації людини у вихованні в неї поваги до досягнень різних культур. Головними категоріальними смислами є любов, кохання, дружба, милосердя, кара гріховності.

Сталінське керівництво напередодні і на початку війни досконально не володіло ситуацією й було неспроможним своєчасно реагувати на розвиток воєнно-політичної обстановки в країні, в тому числі і в Криму. Знищення досвідчених кадрів, як армійських, так і партизанських, залишило підпільний та партизанський рух без компетентних кваліфікованих людей, а терміново призначені за складних обставин керівники психологічно і за діловими якостями виявилися неспроможними організувати оптимальний опір ворогу. Завчасно не була створена продумана система підпільно-партизанського руху, також не були продумані питання оперативно-тактичного керівництва ним на випадок війни. Керівники різних рівнів злочинно зволікали з організацією партизанського руху в початковий період війни, не визнавали реального стану речей. На організації партизанського руху відбилися окомиллювання, приписки, боязнь визнання реального стану речей, відсутність координацій в роботі різних органів.

Сталінське керівництво орієнтувало на створення повсюду підпільних і партизанських "партійних комітетів", що, безумовно, відповідало досвіду громадської війни, але не завжди відповідало ситуації, що склалася. Кращі кадри підпільно-партизанського руху, що підготовлялися під керівництвом Тухачевського, були знищені в період репресій як "агенти міжнародного капіталу". Нерідко матеріальні бази можливих партизан і підпільників були передані "на додаток" військовим частинам.

Відсутність інформації приводило до того, що керівні органи повинні були створювати нові бази партизанського руху в короткі строки, залучаючи до цього будь-яке місцеве населення. Контроль за виконанням даних вказівок не здійснювався слабо. Реалізація наказу про відбирання у місцевого населення радіоприймачів і будь-якої радіоапаратури створила інформаційний вакуум.

Національне питання в Криму також перетворилося у серйозну проблему. Підходи до його вирішення здійснювалися, у першу чергу, репресивними методами. Багато питань виникло у зв'язку із суперечливою внутрішньополітичною обстановкою, яка була викликана антинародною політикою сталінського керівництва. З початком війни ця ситуація загострилася до пасивного незадоволення і навіть стихійних виступів різних шарів населення, особливо заможних селян.

Стосовно керівництва партизанським рухом відзначимо, що Кримський обком партії знаходився в Краснодарі. Через недостачу радіозасобів зв'язок з підпіллям і партизанськими формуваннями підтримувалася переважно через зв'язкових. Директиви партійних органів та штабів армій доводилися до виконавців дуже повільно або й зовсім не доходили, а необхідні дані з підпільних організацій і партизанських загонів інколи приходили з таким запізненням, що втрачали свою актуальність.

Завдання партизан і підпільників у Криму постійно розширювалися. Вони не давали гітлерівцям знищувати чи вивозити матеріальні цінності, рятували населення від перевезення в Німеччину, нападали на штаби, на вузли зв'язку, автомобільні колони, влаштовували засади, інформували радянське командування про дії та заходи гітлерівців, висаджували в повітря ешелони і мости, а в період звільнення Криму оперативно взаємодіяли з регулярними військами. За признанням колишнього командуючого одинадцятої німецької армії Манштейна, боротьба партизан на території Криму розгорнулася з перших днів його окупації й представляла собою постійну серйозну загрозу для німецьких та румунських військ. Найбільшу небезпеку партизани створювали на комунікаціях.

Важливу роль у боротьбі з фашистами відіграли підпільники Криму. Вони організували саботаж і зрив населенням півострова економічних, політичних заходів гітлерівців, добивалися ігнорування населенням розпоряджень окупаційної адміністрації та військового командування, бойкотування різних "партій", "самоврядувань" і спілок, що створювалися фашистами. Зриваючи заходи загарбників, підпільники зберігали матеріальні і людські ресурси Криму, перешкоджали перевезенню на роботу в Німеччину громадян півострова, спробам фашистів налагодити роботу промислових підприємств, електростанцій, рудників та інших об'єктів. Селяни чинили опір окупантам у заготівлі сільськогосподарської сировини і продовольства. Підпільники Криму проводили диверсії на воєнних об'єктах, на транспорті, збирали розвідувальні дані, переховували втікачів із таборів військовополонених. Все це підривало моральний стан гітлерівських військ, а в

ряді випадків навіть руйнувало плани німецько-фашистського командування.

На способи партизанської війни великий вплив мав характер місцевості. Саме Крим є прикладом того, що характер місцевості не сприяв партизанам. Його фізико-географічні особливості (півострівне положення, незначна територія й відсутність великих лісових масивів) обмежували можливості маневрів партизан і полегшували ворогові каральні дії проти них. Тому кримські партизани часто змушені були вести тривалі оборонні бої та здійснювати прориви блокад під час прочісування, які приводили до немалих втрат.

Таким чином політична палітра ХХ століття дає яскравий приклад того, як поставав, максимально розширювався, викликав світову і регіональні війни, нарешті, загинув від опору народних мас тоталітаризм як вид політичної системи. У період другої світової війни Україна, зокрема Крим, стали ареною героїчної боротьби народу проти німецько-фашистських окупантів. Вивчення соціально-політичного аспекту народного Опору фашистському режиму дозволив автору дисертації внести ряд рекомендацій і пропозицій щодо напрямів подальшої теоретичної розробки існуючої проблеми, врахування воєнного досвіду у розробці концепцій національної безпеки України, прийняття заходів внутрішнього і зовнішнього політичного характеру для послідовного переходу від тоталітаризму до демократичної системи в Україні.

Основний зміст дисертації викладений в таких публікаціях:

Турба Н.Н. Опыт и особенности партизанских действий в Крыму 1941 - 1944 гг. (Социально-политический аспект). - Одесса: ОКФА, 1998. - 8,75 п.л.

Турба Н.Н. Из истории партийного строительства в Украине. // Партийное строительство в Украине. Материалы Всеукраинской научно-практической конференции молодых ученых. - Одесса: ОГПУ, 1998. - 0,1 п.л. (в соавторстве).

Турба М.М. Партизанська війна в Україні. 1941-1944 рр. (Англо-американська і германська історіографія). - Вісник Одеського інституту внутрішніх справ, 1998. - № 3. - 0,2 д.а.

А Н О Т А Ц І Я

Турба М.М. Досвід та особливості партизанських дій у Криму 1941-1944 рр. (соціально-політичний аспект).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.02. - Політичні інститути і процеси. Одеська державна юридична академія. - Одеса, 1998. - Рукопис.

У дисертації узагальнений досвід та вивчені особливості руху народного Опору партизанської війни в екстремальних умовах зіткнення тоталітарних режимів. Автор ставить питання про феномен, який породив партизанський рух на підставі аналізу літератури,

опублікованих і неопублікованих джерел, у роботі досліджуються соціально-політичні, організаційно-тактичні та бойові аспекти народної боротьби в Криму.

Ключові слова: тоталітаризм, сталінізм, ідеологія, фашизм, партизани, режим, рух, боротьба, політика, перемога.

АННОТАЦИЯ

Турба Н.Н. Опыт и особенности партизанских действий в Крыму. 1941-1944 гг. (Социально-политический аспект).

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02. - политические институты и процессы. Одесская государственная юридическая академия. - Одесса, 1998. - Рукопись.

В диссертации обобщен опыт и изучены особенности движения сопротивления в экстремальных условиях столкновения тоталитарных режимов. Автор ставит вопрос о феномене, породившем партизанское движение, на основе анализа литературы, опубликованных и неопубликованных источников. В работе исследуются социально-политические, организационно-тактические и боевые аспекты народной борьбы в Криму.

Ключевые слова: тоталитаризм, сталинизм, идеология, фашизм, партизаны, режим, движение, борьба, политика, победа.

SUMMARY

Turba N.N. The experience and the peculiarities of the actions of partisans in the Crimea 1941-1944 (Social-political aspect).

Candidat's dissertation in speciality 23.00.02 – political institutes and processes. Odessa Academy of Law, Odessa, 1998 – a manuscript.

The dissertation on generalizes the experience and studies the peculiarities of the partisan war in extremal conditions of clash of two totalitarian regimes, which brought to life the partisan movement, on the basis of the analysis of the literature, published and unpublished sources. In the work socia-political, tactical and military aspects of the people's struggle in the Crimea.

Key words: totalitarianism, stalinism, ideology, fascism, partisans, movement, struggle, policy, victory.